

Filozof i ekonomist Adam Smith

Uz 300. obljetnicu rođenja jednoga od najistaknutijih
predstavnika liberalne tradicije

*Maja Martinović**, *Zoran Barac***, *Valentina Pirić****

Adam Smith (Kirkcaldy, Škotska, 5. lipnja 1723. — Edinburgh, 17. srpnja 1790.) škotski je filozof i vodeći predstavnik engleske klasične škole političke ekonomije. Bio je sin nadglednika carine u Kirkcaldyju Adama Smitha i Margaret Douglas, kćeri zemljoposjednika. Osnovnu školu završio je u Kirkcaldyju, a u dobi od 14 godina, 1737., obrazovanje je nastavio na Sveučilištu u Glasgowu, koje je već bilo poznato kao središte “škotskoga prosvjetiteljstva”. Tako i za samog Smitha danas govore da je bio njegovo puko oličenje: pun nade, ali realan, spekulativan, praktičan, uvijek s poštovanjem prema klasičnoj prošlosti, ali u konačnici posvećen velikomu otkriću svojega doba — napretku.

Diplomiravši 1740., dobio je stipendiju za Oxford, gdje je pohadao Balliol College. Sam je proučavao klasičnu i suvremenu filozofiju. Najveći utjecaj na njega imala su tri profesora: profesor matematike Robert Simson, profesor grčkoga Alexander Dunlop te profesor moralne filozofije Francis Hutcheson, koji je držao i predavanja o političkoj ekonomiji, a u svojim je stavovima bio znatno ispred vremena u kojem je živio. Upravo je Hutchesonov utjecaj najvidljiviji u budućem Smithovu djelovanju jer je on nazirao nedostatke merkantilističkih shvaćanja o novcu, smatrao je rad izvorom bogatstva i pravim mjerilom vrijednosti te da svaka osoba ima prirodno pravo rabiti svoje sposobnosti na način kako to želi, uz uvjet da bude zadovoljen javni interes i da se ne nanosi šteta drugima. Hutcheson je i autor slavne izreke da treba težiti za “najvećom srećom najvećega broja ljudi”, što je kasnije jasno došlo do izražaja u Smithovu djelu *Bogatstvo naroda* (Hanžeković, 2005, 17).

* Izv. prof. dr. sc. Maja Martinović, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Ulica Filipa Vukasovića 1, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4264-7609>. E-adresa: mmartino@zsem.hr

** Dr. sc. Zoran Barac, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Ulica Filipa Vukasovića 1, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4232-5837>. E-adresa: zbarac@zsem.hr

*** Dr. sc. Valentina Pirić, Nova hrvatska banka d.d. Adresa: Varšavska 9, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4799-5570>. E-adresa: valentina.piric1@gmail.com

Godine 1748. na sveučilištu u Edinburghu Smith je držao javna predavanja iz retorike, povijesti, ekonomije i književnosti, 1751. imenovan je profesorom logike na Sveučilištu u Glasgowu, a naredne godine profesorom moralne filozofije, koja je obuhvaćala prirodnu teologiju, etiku, pravo i političko upravljanje. U to vrijeme njegova je reputacija privlačila studente i iz dalekih zemalja, poput Rusije. Smith je tada ušao u razdoblje izuzetne kreativnosti s vrlo sadržajnim društvenim i intelektualnim životom. U sveučilišnim poslovima imao je aktivnu ulogu te je za dekana fakulteta izabran 1758. godine. Njegov krug poznanika bili su članovi aristokracije, intelektualci i znanstvenici kao što je Joseph Black, pionir na polju kemije, James Watt koji je izradio parni stroj, Robert Foulis, nakladnik i osnivač prve Britanske akademije dizajna te Smithov veliki prijatelj, filozof David Hume. Istovremeno, Smith je bio predstavljen i društvu trgovaca koji su vodili kolonijalnu trgovinu u Škotskoj. Jedan od njih, Andrew Cochrane, bio je prorektor Glasgowa i osnovao je poznati Klub političke ekonomije. Od njega i njegovih kolega trgovaca Smith je dobio uvid u trgovinu i poslovanje, što je kasnije njegovu najpoznatijemu pisanom djelu *Bogatstvo naroda* dalo osjećaj stvarnoga svijeta.

Svoje prvo djelo, *Teorija moralnih osjećaja*, Smith je objavio 1759., gdje je iznio temeljno načelo teorije morala, tj. svojstvo prirode čovjeka da se unese u položaj drugih s kojima dijeli osjećaje koje određene situacije pobuđuju, što on naziva osjećajem za drugoga ili simpatijom. Tako se osjećaj dužnosti ne oblikuje samo prema osobnim koristima, nego primjenom istih kriterija na sebe i druge. Iako se ta teorija može sagledavati i kao pretjerana generalizacija, vrijednost joj je u usmjeravanju razmatranja moralnih pitanja prema temeljnoj društvenoj određenosti ljudske prirode.

No, Smith se je sve više bavio i drugim područjima, načelima pravne znanosti i političkom ekonomijom, a rad na tome je nakratko prekinuo prateći vojvodu od Buccleucha na njegovim putovanjima, uz obilnu novčanu nagradu. Tako je od 1746. do 1766. godine boravio u Francuskoj i Švicarskoj, gdje je upoznao istaknute francuske mislioce, među kojima je bio i Quesnay, poznat po objavi načela sustava političke ekonomije. Nakon povratka, sljedećih deset godina Smith se povukao u Kirkaldy, primajući temeljem ugovora s vojvodom, kojemu je bio prijatelj i savjetnik u svim stvarima, vrlo visoki prihod (Hanžeković, 2005, 32). Ondje je radio na svojem djelu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, koje je prvi put objavljeno 1776. te je postalo opće poznato pod skraćenim nazivom *Bogatstvo naroda*. U tom kapitalnom djelu, koje sadržava same temelje liberalnoga gospodarskoga učenja, Smith je utkao put onomu što danas poznajemo i razumijemo pod pojmom političke ekonomije. Naime, to je prvo sustavno znanstveno izlaganje načela političke ekonomije, a ujedno i jedno od ključnih djela društvene misli. Stoga je Smitha ispravnije smatrati društvenim filozofom čija ekonomska djela predstavljaju samo vrh sveobuhvatnoga pogleda na političku i društvenu evoluciju. Od objave toga djela može se reći da se ekonomija etablirala kao zasebna znanost pa Smithov počasni naziv “oca političke ekonomije” nije nezasluzen. Bio je svojevrsni Charles Darwin ekonomske misli i graditelj cjelo-

kupnoga sustava na čiju su se tradiciju u narednim stoljećima naslanjali mnogobrojni autori.

Podijeljeno u pet knjiga, Smithovo *Bogatstvo naroda* sveobuhvatno pruža uvide u razne teorijske postavke i svakodnevne fenomene s ciljem prodiranja u unutrašnjost filozofije i opis životnih oblika buržoaskoga društva. Jedna od Smithovih najpopularnijih ideja bila je da se vlada ne treba miješati u tržište, vjerujući kako je slobodna trgovina među narodima i državama najbolja garancija napretka. Vjerovao je da može postojati tržište za bilo što ako negdje postoji netko tko je spreman izdvojiti novac za to. Uspješno je gradio tezu da sveukupno bogatstvo naroda proizlazi iz stvaranja i korisnoga rada u ovisnosti o tržišnim uvjetima i slobodnoj konkurenciji u kojoj svi akteri imaju jednaku, neograničenu slobodu izbora prema svojim potrebama. Vjerovao je u ispravnost pristupa i zagovarao ideju *laissez-fairea* — »pustite neka svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom« — vjerujući da konkurencija, a ne intervencija, prirodno bolje regulira tržište te se tako pomoću »nevidljive ruke« osigurava pravda i jednakost za sve (McCreadie, 2012, 6).

Tri glavna, središnja područja Smithove analize odnose se na konstrukt same podjele rada, analize cijena i razmjene te prirode gospodarskoga rasta. Smithovo je objašnjenje ekonomskoga rasta u naglasku na podjeli rada kao izvoru sposobnosti društva da poveća svoju produktivnost. Pri tom podjela rada u sebi utjelovljuje specijalizaciju radne snage i njezinu podjelu među raznim granama, što zajedno s razmjenom postaje izvor dodatnoga bogatstva za sve, a sloboda i stabilnost društva, koje treba jamčiti država, postaju nužni uvjeti stalnoga rasta i napretka. U tako uređenom društvu izjednačavaju se interesi pojedinca i zajednice. Svjestan toga da se već stečene povlastice neće ukinuti bez nasilja, zagovarao je mudrost u uvođenju novih oblika društvene regulacije. Dao je prikaz i ocjenu prethodnih sustava političke ekonomije, a na navedenoj koncepciji razvio je cijeli sustav proizvodnje i podjele rada, vrijednosti i cijene, nadnice, profit i akumulaciju kapitala, investicije, uzroke bogatstva kod različitih naroda te prihode i rashode vladara ili države. Smithova analiza tržišta kao samoispravljućega mehanizma bila je impresivna, no čini se da nije imao pravi predosjećaj nadolazeće industrijske revolucije. Konačno, rast o kojem je pisao ne može biti beskonačan, pa Smith spominje i izgled da će, kada sustav naposljetku akumulira bogatstvo, započeti ekonomski pad, koji može završiti u osiromašenoj stagnaciji.

Iako su i Smithovi prethodnici iznosili opće tvrdnje o prednostima slobodne trgovine, njegova je glavna zasluga u sustavnosti i znanstvenom pristupu. Mnogi autori smatraju da je Smith bio Hobbesov učenik, jer upravo je Hobbes shvatio važnost ekonomske politike za opstanak države te je ponudio veći dio pojmova koje su kasnije preuzeli pioniri ekonomske znanosti. Najistaknutiji izvor Hobbesova utjecaja u Smithovu djelu doktrina je "ljudskoga" koje proizlazi iz želje za samoodržanjem, želje koja se zadovoljava kroz rad.

Konačno, Smithove ideje, za vrijeme u kojem su nastale, više su nego revolucionarne. Rezultate njegova istraživanja kasnije je prihvatio i razvio Ricardo, a Marx ih je zatim kritički uklopio u svoj sustav političke ekonomije. Pojedini su

autori čak isticali nedosljednost u psihološkim pretpostavkama Smithove dvije knjige, jer prva identificira altruističnu simpatiju kao motiv za kreposno djelovanje, a *Bogatstvo naroda* smatra osobni interes motivom cjelokupnoga ljudskoga djelovanja. Mnogi ga smatraju svojevrsnim “svetcem zaštitnikom” tzv. *Chicago school of economics*, pa je zanimljivo primijetiti da čak i njezini pripadnici govore kako je Smith bio autor koji je pokazao »visoku toleranciju prema bogatoj dozi nedosljednosti« (Viner, 1927, 216). Neki autori čak otvaraju pitanje o tom je li imao neku svoju političku agendu (Perelman, 2010) no on je djelovao prije tri stoljeća kada se politička stvarnost nije mogla okarakterizirati u kontekstu lijevog ili desnog političkog spektra. S vremenom su se pojavili i određeni problemi vezani uz relativno pojednostavljene interpretacije njegove filozofske, teološke, društvene i ekonomske misli, što govori u prilog njezinoj dubini i višeslojnosti. Smithovo je djelo nalik na Rorschachov test: svatko od analitičara i promatrača u njemu vidi upravo ono što želi vidjeti te to tumači na način koji mu odgovara (Perelman, 2010, 481–491). Iako se i na Smithovu primjeru može vidjeti ograničeni doseg svake društvene teorije, ipak su njegovu liberalnu doktrinu prepoznali mnogi liberalni reformatori širom svijeta te britanski vladajući krugovi, koji su od početka 1780–ih to djelo promovirali kao djelo koje pruža univerzalna rješenja za sve ekonomske probleme.

Posljednje godine života Smith je proveo u Edinburghu kao upravitelj carinske uprave za Škotsku uz povremena putovanja u London ili Glasgow (koji ga je imenovao rektorom sveučilišta). Pred smrt je pripremio novo izdanje djela *Teorija moralnih osjećaja*, a s počastima i priznanjima pokopan je u crkvenom dvorištu u Canongateu s jednostavnim spomenikom na kojem piše: »Ovdje leži Adam Smith, autor knjiga *Teorija moralnih osjećaja* i *Bogatstvo naroda*.« Nakon Smithove smrti otkriveno je da je velik dio prihoda godinama anonimno uplaćivao karitativnim organizacijama. Nikada se nije ženio i o njegovu privatnom životu malo se zna. Štoviše, običaji njegova doba nalagali su da se privatni dosjei slavnih uništavaju, pa je velik dio Smithova nedovršenoga rada, kao i njegovih osobnih dokumenata, uništen (neki čak 1942.). Njegova *Predavanja o pravosuđu, policiji, dohotku i vojsci* (tzv. *Lectures*), koja dodatno razmatraju pitanje definicije pravde, objavljena su na temelju bilježaka jednoga njegova studenta 1896. godine (Rosenberg, 1965, 129).

Samo dvadeset godina nakon objavljivanja, Smithove misli iz *Bogatstva naroda* bile su dostupne i na hrvatskom jeziku. U biskupskoj tiskari 1796. godine objavljena je knjiga Josipa Šipušša *Temelj xitne trgovine*, u kojoj je prevedeno 1. i 3. poglavlje treće knjige, u kojoj se govori o suodnosu sela i grada. U dijelovima teksta gdje je Smith dao praktične primjere iz Engleske, Šipuš je iznio primjere iz Hrvatske. Šipuš je prevodio iz njemačkoga predloška, a knjigu je posvetio zagrebačkomu biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, koji je i sâm bio zaokupljen gospodarskim pitanjima (Horvat i Klinčić, 2018, 172).

Važnost djela Adama Smitha razbuktnala se je postumno, početkom 19. stoljeća i traje do danas. Poput feniksa, on se uvijek vraća, nadahnjuje i začuđuje logikom, ozbiljnošću i karakterističnim razumijevanjem tema s kojima se je hrabro i

strastveno hvatao u koštac. U svojem radu doticao se je društvenih i humanističkih znanosti, a danas se područje proučavanja njegovih koncepcija širi i u domenu psihologije te neuroznanosti. S većim ili manjim intenzitetom, uz zanemarivanja, osporavanja, slavljenja i uzdizanja, njegova je misao i danas, u doba globalizacije, digitalizacije, eksponencijalnoga tehnološkog uzleta, svekolike društvene transformacije i naleta suvremenoga kapitalizma, još uvijek opipljiva i živa.

Literatura

- Hanžeković, Marijan (2005). Predgovor (str. 13–33.). U: Adam Smith, *Bogatstvo naroda: Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Zagreb: Masmedia.
- Horvat, Vladimir; Klinčić, Ivana (2018). Izvori Šipuševe knjige Temeljne tergovine. *Obnovljeni život*, 73(2), 169–180.
- McCreadie, Karen (2012). *Bogatstvo naroda Adama Smitha: Moderna interpretacija ekonomskog klasika*. Zagreb: Profil knjiga.
- Perelman, Michael (2010). Adam Smith: Class, labor, and the industrial revolution. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76(3), 481–496.
- Rosenberg, Nathan (1965). Adam Smith on the Division of Labour: Two Views or One?. *Economica, New Series*, 32(126), 127–139.
- Viner, Jacob (1927). Adam Smith and laissez-faire. *Journal of Political Economy*, 35(2), 198–232.